ΤΜΗΜΑ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΜΗΧΑΝΙΚΩΝ ΤΕ
ΑΕΙ Πειραιά Τ.Τ.

ΤΜΗΜΑ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΚΑΙ ΔΟΜΙΚΩΝ ΕΡΓΩΝ

ΠΤΥΧΙΑΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

ΤΙΤΛΟΣ: ΝΑΟΔΟΜΙΑ ΣΤΟΝ ΝΟΜΟ ΧΑΝΙΩΝ

ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ ΕΛΕΥΘΕΡΙΟΥ ΔΑΣΚΑΛΑΚΗΣ

ΕΠΙΒΛΕΠΟΥΣΑ ΚΑΘΗΓΗΤΡΙΑ: ΕΛΕΝΗ ΔΗΜΟΠΟΥΛΟΥ

ΑΘΗΝΑ
2019, ΝΟΕΜΒΡΙΟΣ

ΠΤΥΧΙΑΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

ΤΙΤΛΟΣ: ΝΑΟΔΟΜΙΑ ΣΤΟΝ ΝΟΜΟ ΧΑΝΙΩΝ

ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ ΕΛΕΥΘΕΡΙΟΥ ΔΑΣΚΑΛΑΚΗΣ

Α.Μ.: 37027

ΥΠΕΥΘΥΝΗ ΚΑΘΗΓΗΤΡΙΑ: ΑΛΕΞΑΝΔΡΑ ΒΛΑΧΟΥ
ΕΠΙΒΛΕΠΟΥΣΑ ΚΑΘΗΓΗΤΡΙΑ: ΕΛΕΝΗ ΔΗΜΟΠΟΥΛΟΥ

ΑΘΗΝΑ,

26/11/2019

Στους γονείς μου…

Ευχαριστίες

Για τη διεκπεραίωση της παρούσας πτυχιακής εργασίας θα ήθελα να ευχαριστήσω εκ βάθους καρδιάς την υπεύθυνη καθηγήτριά μου κ. Βλάχου, καθώςκαι την επιβλέπουσα καθηγήτρια κ. Δημοπούλου για την συνεργασία και την πολύτιμη συμβολή τους στην ολοκλήρωσή της. Επίσης θα ήθελα να εκφράσω την βαθύτατη εκτίμησή μου για την αμέριστη συμπαράσταση των εκκλησιαστικών φορέων της Μητροπόλεως Χανίων και ιδιαιτέρως του εφημέριου της ενορίας Δαράτσου κ. Ιωάννη Χατζηιωάννου. Τέλος, ένα μεγάλο ευχαριστώ χρωστάω και στα μέλη της οικογένειάς μου, που με στήριξαν υλικά και ηθικά στο επίπονο αλλά και συνάμα συναρπαστικό ταξίδι της γνώσης.

Πίνακας περιεχομένων

Περίληψη **6**

Σκοπός **7**

Στόχοι **7**

Μεθοδολογία **8**

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1: Η ναοδομία στο νομό Χανίων - Ιστορική αναδρομή **9**

1.1 Ιστορική θεώρηση 9

1.1.1 Πρωτοχριστιανική Περίοδος 9

1.1.2 Παλαιοχριστιανική Περίοδος 10

1.1.3 Πρωτοβυζαντινή περίοδος 313 – 630 μ.χ 10

1.1.4 Μεσοβυζαντινή Περίοδος 10

1.1.5 Υστεροβυζαντινή Περίοδος 11

1.1.6 Τουρκοκρατία 11

1.1.7 Ελληνική Ναοδομία 11

1.2 Οι αρχιτεκτονικοί τύποι 12

1.2.1 Ρυθμός Ροτόντας ή Περίκεντρος ($3^{ος}$ αι.) 12

1.2.2 Ρυθμός Βασιλικής ($4^{ος}$-$5^{ος}$ αι.) 12

1.2.3 Ρυθμός Βασιλικής με τρούλο ($6^{ος}$-$7^{ος}$ αι.) 12

1.2.4 Σταυροειδής εγγεγραμμένος με τρούλο 12

1.2.5 Οκταγωνικός Τύπος 13

1.2.6 Σταυρεπίστεγος τύπος($13^{ος}$ αι.) 13

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2: ΙΕΡΟΙ ΝΑΟΙ ΝΟΜΟΥ ΧΑΝΙΩΝ **14**

2.1 Ιερός Ναός Ευαγγελίστριας 14

2.2 Επισκοπή Κισσάμου. 17

2.3 Άγιος Αντώνιος Δαράτσου 20

2.4Ιερός Ναός Αγίου Ιωάννη Θεολόγου (Στύλος) 22

2.5Ιερά Μονή Αγίου Γεωργίου Χαρωδίας 24

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3 :ΤΑ ΣΠΗΛΑΙΑ ΩΣ ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΑ ΜΝΗΜΕΙΑ **27**

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4:ΣΤΑΔΙΑ ΑΝΕΓΕΡΣΗΣ ΙΕΡΟΥ ΝΑΟΥ ΠΑΝΑΓΙΑΣ ΤΗΣ ΓΙΑΤΡΙΣΣΑΣ **29**

Συμπεράσματα **37**

Βιβλιογραφία **38**

Περίληψη

Η παρούσα εργασία σχετίζεται με την ναοδομία στην Κρήτη και ειδικά στον νομό Χανίων. Στο πρώτο μέρος της, προσεγγίζεται θεωρητικά η ναοδομία στον νομό Χανίων. Αφού γίνει μια σύντομη ιστορική αναδρομή στους εκκλησιαστικούς αρχιτεκτονικούς ρυθμούς και στην χρονολόγησή τους από τους πρώτους χριστιανικούς αιώνες, ως και τις μέρες μας, θα επικεντρωθούμε σε συγκεκριμένους ναούς του νομού Χανίων: Στον Ιερό ναό της Ευαγγελίστριας, Στον ναό του Μιχαήλ Αρχαγγέλου της Επισκοπής Κισσάμου, στον Άγιο Αντώνιο Δαράτσου, στον Ιερό ναό Αγίου Ιωάννη του Θεολόγου (Στύλος) και στην Ιερά Μονή Αγίου Γεωργίου Χαρωδίας. Έπειτα θα γίνει καταγραφή και σύγκριση των οικοδομικών υλικών της πρωτοχριστιανικής περιόδου με τα σύγχρονα οικοδομικά υλικά. Τέλος, θα εξεταστούν τα σπήλαια ως χριστιανικά μνημεία.
Στο δεύτερο μέρος της, θα παρουσιαστεί οπτικό υλικό με ανάλογο σχολιασμό, για την ανέγερση του Ιερού Ναού της Παναγίας της Γιάτρισσας.

Σκοπός

Σκοπός της εργασίας είναι η συλλογή πληροφοριών και παραδειγμάτων για την πορεία της ναοδομίας , ιδιαίτερα της περιοχής του νομού Χανίων , στο πέρασμα του χρόνου. Πιο συγκεκριμένα, θα μελετηθούν διεξοδικά οι τρόποι δόμησης και τους αρχιτεκτονικούς τύπους ναών που επέλεγαν να οικοδομούν από τα πρωτοχριστιανικά χρόνια έως και πρόσφατα. Μέσα από την ειδικευμένη αυτή μελέτη επιδιώκεται να ενεργοποιηθεί ο κάθε ενδιαφερόμενος σχετικά με την απαράμιλλη αξία των θρησκευτικών μας μνημείων, να ευαισθητοποιηθεί και συνακόλουθα να μεταλαμπαδεύσει ό,τι αποκόμισε από τα χριστιανικά μας μνημεία. Η χριστιανική ναοδομία αποτελεί ένα μείζονος σημασίας κομμάτι που με τη γνώση της μπορεί να καταστεί κατανοητό το πνευματικό και θρησκευτικό υπόβαθρο της Χριστιανοσύνης και της ανάδελφης αξίας της.

Στόχοι

Αρχικά, θα αναφερθούν οι ρυθμοί βυζαντινών ναών ξεχωριστά, με τη σειρά που εμφανίστηκαν, με τα χαρακτηριστικά τους, δίνοντας συγκεκριμένα παραδείγματα από ναούς του νομού με την τοποθεσία τους, όπου είναι δυνατόν να βρεθούν αντίστοιχα στοιχεία. Ακόμη, θα καταγραφούν αναλυτικά τα στάδια κατασκευής νεότερου ναού με σκοπό να συγκριθούν με τον τρόπο που συνήθιζαν να οικοδομούν παλαιότερα. Θα αναφερθεί, δηλαδή, το τι υλικά χρησιμοποιούσαν κατά την οικοδόμηση, αλλά και τους αρχιτεκτονικούς τύπους ναών που συνήθιζαν να χτίζουν την εκάστοτε περίοδο. Τέλος, εκτός από τα προαναφερθέντα , θα παρατεθούν σχέδια και σκίτσα ναών , έτσι ώστε η απεικόνισή τους να αποτελέσει την απόδειξη της θεωρίας, με σχολιασμούς για τα υλικά, τους τύπους, τις τοποθεσίες και τους τρόπους κατασκευής του καθένα από αυτούς.

Μεθοδολογία

Η μεθοδολογία που ακολουθήθηκε ακολούθησε δύο σκέλη. Το πρώτο περιλάμβανε την θεωρητική αναζήτηση γύρω από την ιστορική αναδρομή στην Ναοδομία στον Νομό Χανίων Κρήτης και τους αρχιτεκτονικούς ρυθμούς εξελικτικά. Έπειτα επιλέχθηκαν συγκεκριμένοι Ναοί από τον Νομό Χανίων , όπου και αναφέρονται αναλυτικά και αντιστοιχούν σε διάφορους αρχιτεκτονικούς ρυθμούς. Έπειτα σκιτσογραφήθηκαν. Στο δεύτερο μέρος υλοποιήθηκε πρακτική εργασία στον Ιερό Ναό της Παναγίας της Γιάτρισσας, και κατόπιν βγήκαν συμπεράσματα, σχετικά με τα στάδια οικοδόμησης του Ναού. Κατά τη διάρκεια της εργασίας μου , διερεύνησα μέσα από επιστημονικά περιοδικά και αρχεία όλα τα προαναφερθέντα θέματα, όπως και διαφαίνεται στην βιβλιογραφία. Το έργο μου ήταν σχετικά δύσκολο, αλλά ταυτόχρονα και πολύ ενδιαφέρον.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1: Η ναοδομία στο νομό Χανίων - Ιστορική αναδρομή

Οι απαρχές της ναοδομίας στην Κρήτη εντοπίζονται από την εγκάρδια αποδοχή του Χριστιανισμού έως και την εδραίωσή του ως επίσημης θρησκείας. Σύμφωνα με τους Ανδριανάκη και Γιαπιτσόγλου (2012) τον 1^{ο} αιώνα μ.Χ. έχουμε την ίδρυση της πρώτης χριστιανικής εκκλησίας της Κρήτης από τον Απόστολο Παύλο και την ενθρόνιση του πρώτου επισκόπου Κρήτης Αποστόλου Τίτου.

1.1Ιστορική θεώρηση

1.1.1Πρωτοχριστιανική Περίοδος

Σύμφωνα με τη Στουφή (2017, σ.63-74) ήδη από τα πρωτοχριστιανικά χρόνια είχαν φροντίσει οι Χριστιανοί, για τον χώρο, όπου τελούνταν το ιερό μυστήριο της θείας Ευχαριστίας. Στην αρχή, ήταν ιδιωτικές αίθουσες ενταγμένες στα αστικά τοπία. Κατά την εποχή των διωγμών και πριν την ειρήνευση, που επισήμως άρχισε το 313 μ.Χ. με το διάταγμα των Μεδιολάνων, οι συνάξεις των Χριστιανών γίνονταν κατά τις νυκτερινές ώρες σε απόμερες οικίες, σε σπήλαια και σε κατακόμβες, τα παλαιότερα χριστιανικά μνημεία αρχιτεκτονικής.
Την περίοδο αυτή οι χριστιανοί συγκεντρώνονταν σε σπίτια για τις θρησκευτικές τους τελετές. . Οι βασικές ονομασίες που τους αποδίδονται είναι γνωστές, όπως αναφέρει η Στουφή (2017, σ. 63-74) ως «εκκλησία, «οίκος Θεού», «οίκος Κυρίου», «κυριακόν».
Η παλαιότερη κατ΄οίκον εκκλησία που σώθηκε βρίσκεται στην αρχαία πόλη ΔούραΕυρωπό της Συρίας. Σύμφωνα με την Ιωσήφ (2004, σ.99-100) , στις αρχές του εικοστού αιώνα , ανασκαφές έφεραν στο φως αυτή την οικία, που ο πλούτος της μαρτυρούσε πως ο κάτοχός της ήταν εξέχουσα προσωπικότητα εκείνης της κοινωνίας. Είναι ένα διώροφο ελληνιστικού τύπου σπίτι που τροποποιήθηκε με σκοπό να εξυπηρετήσει τη χριστιανική λατρεία.Περιλαμβάνει έναν χώρο που διαμορφώθηκε σε βαπτιστήριο και ένα άλλο μεγάλο δωμάτιο χρησιμοποιείται για τις συγκεντρώσεις και ήταν διακοσμημένο με τοιχογραφίες της παλαιάς και καινής διαθήκης.
Οι κατακόμβες ήταν κτισμένες κάτω από τη γη και αποτελούνταν από ένα σύμπλεγμα σηράγγων σε μορφή λαβυρίνθου , οι οποίες μπορούσαν να εκταθούν σε αρκετά χιλιόμετρα. Οι τοίχοι των διαδρόμων ήταν πορώδεις και είχαν δημιουργηθεί ορθογώνια κοιλώματα, τα οποία χρησίμευαν ως τάφοι. Έχουν βρεθεί μεγαλύτερα κοιλώματα με καμάρα, ακόμη και ολόκληρα δωμάτια, με τοιχογραφικό διάκοσμο, που ήταν οικογενειακοί τάφοι. Κατά την περίοδο των διωγμών οι Χριστιανοί έβρισκαν καταφύγιο και τελούσαν τη Θεία Ευχαριστία. (Καραχάλιας-Μπράτη-Πασσάκος και Φίλιας, 2013).

1.1.2Παλαιοχριστιανική Περίοδος

Τα παλαιοχριστιανικά χρόνια οριοθετούνται από την αρχή της δυναστείας των Λεόντων έως και το 518 μ.χ με την ενθρόνιση του Ιουστινιανού. Η περίοδος αυτή συνδέεται με την πρώτη χριστιανική αρχιτεκτονική, από άποψη τυπολογίας και μορφολογίας που συνδέονται με τον ελληνορωμαϊκό πολιτισμό. Κατανοούμε λοιπόν , όπως αναφέρει και ο Παρθενιάδης (2010) ότι « οι πρώτοι ναοί επηρεάστηκαν τόσο από την ρωμαϊκή όσο και από την ανατολική αρχιτεκτονική».Οι εκκλησίες χτίζονται κατά κύριο λόγο με βάση το ρυθμό της Βασιλικής, όπου τα βασικά της χαρακτηριστικά είναι οι μεγάλες διαστάσεις και η απλή δρομική της κάτοψη, ενώ συναντώνται επίσης και περίκεντρα οικοδομήματα. Από εκείνη την εποχή η ναοδομική αρχιτεκτονική αρχίζει να εξελίσσεται ραγδαία. (Ιερά Αρχιεπισκοπή Αθηνών, 2015)

1.1.3Πρωτοβυζαντινή περίοδος 313 – 630 μ.χ

Η εποχή του **Ιουστινιανού** ήταν μια περίοδος μεγάλων αλλαγών για την εκκλησιαστική αρχιτεκτονική. Δεν υπήρξαν αλλαγές στις μορφές ούτε υιοθετήθηκαν νέα στοιχεία, αλλά υπήρξε αλλαγή στη στέγαση και στη σύνθεση της κάτοψης του ναού. Η «δρομική» ή αλλιώς βασιλική, η οποία ήταν ο κυρίαρχος τύπος στα πρώτα χρόνια της χριστιανικής ναοδομίας, θα πάρει νέα μορφή και εξέλιξη στην Ανατολή. Το κύριο χαρακτηριστικό της ναοδομίας τα χρόνια του Ιουστινιανού ήταν η τάση για περίκεντρη διάταξη και έμφαση στον κατακόρυφο άξονα του ναού. Σταδιακά θα καθιερωθεί η χρήση θόλων και συγκεκριμένα του τρούλου. Ο μεγάλος νεωτερισμός, η θολοδομία, ολοκληρώνεται αυτή την εποχή. (Ιερά Αρχιεπισκοπή Αθηνών, 2015) (Στουφή, 2017).

Η χρήση διαφορετικών τρόπων στέγασης εκφράζει με καλύτερο τρόπο αντιλήψεις και συμβολισμούς για το χώρο του χριστιανικού ναού. «Η ιουστινιάνεια «ναοδομία» βρίσκεται στο μεταίχμιο της παλαιοχριστιανικής και της μόλις διαμορφούμενης πρωτοβυζαντινής περιόδου». (Παρθενιάδης, 2010:σ.24). Ο συνδυασμός, λοιπόν της βασιλικής και του περίκεντρου κτιρίου , αλλά και η δημιουργία ενός χώρου με έκφραση στο κεντρικό τμήμα δηλαδή τον τρούλο οδήγησαν τον Ανθέμιο και Ισίδωρο στην κατασκευής της περίφημης Βασιλικής της Αγίας Σοφίας στην Κωνσταντινούπολη. Εξάγεται το συμπέρασμα ότι η βασιλική ήταν ένα κυρίαρχο αρχιτεκτονικό μοτίβο, πάνω στο οποίο οικοδομήθηκαν , σπουδαία εκκλησιαστικά αρχιτεκτονικά μνημεία, με κυριότερο, αυτό της Αγίας Σοφίας. (Ιερά Αρχιεπισκοπή Αθηνών, 2015).

1.1.4Μεσοβυζαντινή Περίοδος

Μετά τη λήξη της εικονομαχίας έκανε την εμφάνιση του ένας νέος αρχιτεκτονικός τύπος της ορθόδοξης ναοδομίας, ο σταυροειδής εγγεγραμμένος ναός με τρούλο. Σε αυτόν τον τύπο δίνεται έμφαση στη σταυρική διάταξη της στέγης και στην παρουσία του τρούλου. Ένας ακόμη αρχιτεκτονικός τύπος που θα κάνει την εμφάνισή του είναι ο οκταγωνικός,

στον οποίο θα εξαλειφθούν από το κέντρο του ναού οι τέσσερις κίονες που χρησίμευαν για τη στήριξη του τρούλου και τα οκτώ στηρίγματα του τρούλου θα τοποθετηθούν περιμετρικά. (Ιερά Αρχιεπισκοπή Αθηνών, 2015) (Στουφή, 2017)
Η «σχολή Ελλάδος» θεωρούταν μια από τις σημαντικότερες σχολές της βυζαντινής ναοδομίας. Η ιδιαίτερη χρήση του λίθου στις κατασκευές και μάλιστα το λεγόμενο πλινθοπερίκλειστο σύστημα, οι ενιαίες και αδιάρθρωτες επιφάνειες των τοίχων και των όγκων του ναού και ο τονισμός της ευθείας είναι μερικά από τα γνωρίσματα της ελλαδικής σχολής. (Ιερά Αρχιεπισκοπή Αθηνών, 2015)

1.1.5Υστεροβυζαντινή Περίοδος

Κατά την υστεροβυζαντινή περίοδο θα συνεχισθεί η χρήση όλων των προηγούμενων αρχιτεκτονικών τύπων, θα κάνουν όμως την εμφάνισή τους και νέοι. Ένας από αυτούς είναι ο μικτός τύπος ή αλλιώς τύπος του Μυστρά. (Στουφή,2017). Ένα καθαρά ελληνικό δημιούργημα της συγκεκριμένης περιόδου αποτελούν οι σταυρεπίστεγοι ναοί, οι οποίοι είναι κυρίως μικροί, μονόκλιτοι ή τρίκλιτοι και θολοσκεπείς. Σε αυτούς τους ναούς η διαμήκης καμάρα διακόπτεται από μία εγκάρσια, η οποία βρίσκεται ψηλότερα, ώστε να διαγράφεται εξωτερικά το σχήμα του σταυρού στη στέγαση. (Ιερά Αρχιεπισκοπή Αθηνών, 2015)

1.1.6Τουρκοκρατία

Κατά την περίοδο της Τουρκοκρατίας επισκευάζονται πολλοί ναοί ή χτίζονται νέοι, παρά τις δυσκολίες της περιόδου. Στα πρώτα χρόνια πέραν ορισμένων τροποποιήσεων και παραλλαγών η αρχιτεκτονική των ναών παραμένει ίδια. Στα μεγάλα μοναστήρια κυριαρχεί ο Αγιορείτικος τύπος, δηλαδή ο εγγεγραμμένος σταυροειδής ναός με πλάγιες κόγχες. Κατά τη δεύτερη περίοδο θα διαδοθούν οι μεγάλες τρίκλιτες βασιλικές, ξυλόστεγες ή θολοσκεπείς, με ή χωρίς τρούλο.(Ιερά Αρχιεπισκοπή Αθηνών, 2015)(Στουφή,2017).

1.1.7Ελληνική Ναοδομία

Με την ίδρυση του νεοελληνικού κράτους, χτίζονται νέοι και σημαντικοί ναοί στην Αθήνα και σε άλλες πόλεις του κράτους. Οι περισσότεροι από αυτούς τους ναούς βρίσκονταν στην δικαιοδοσία δήμων ή ενοριών και είναι έργα μεγάλων Ελλήνων και ξένων αρχιτεκτόνων. Η Ελλάδα στα πρώτα χρόνια του 20ου αιώνα παρουσίασε μια δική της παραλλαγή της ορθόδοξης ναοδομίας. Κυριότερες εκφράσεις αυτής της διαφορετικής προσέγγισης ήταν ο «ελληνοβυζαντινισμός» και ο «βυζαντινισμός». Ο «ελληνοβυζαντινισμός» αποτελεί κυρίως μια μίξη βυζαντινών και κλασικιστικών ρυθμολογικών στοιχείων και κυριάρχησε στην ελλαδική ναοδομία του 19ου αιώνα. (Ιερά Αρχιεπισκοπή Αθηνών, 2015). Μελετώντας τα μνημεία της ναοδομίας του $19^{ου}$ αι. παρατηρείται ότι συνδυάστηκαν αρμονικά το παρελθόν με τα πολιτιστικά στοιχεία της εποχής.(Ιερά Αρχιεπισκοπή Αθηνών, 2015).

Από τον μεσοπόλεμο και μετά κυριαρχεί ο «βυζαντινισμός» (που αποτελεί μία ρομαντική στροφή στη μίμηση των μεσαιωνικών προτύπων) έναντι του «ελληνικού» στοιχείου. (Στουφή, 2017)

1.2Οι αρχιτεκτονικοί τύποι

1.2.1Ρυθμός Ροτόντας ή Περίκεντρος

Η ροτόντα ανήκει στα περίκεντρα οικοδομήματα και στο κυκλικό της σχήμα άλλωστε οφείλει την ονομασία της. Πρόκειται λοιπόν για κυκλικά η οκταγωνικά κτήρια που έχουν θολωτή στέγη. (byzantineathens.com, 2019), (Σιούντρη-Βέργαδος-Αναγνωστόπουλος, 2017)

1.2.2Ρυθμός Βασιλικής (4^{ος}-5^{ος} αι.)

Ο πιο δημοφιλής ρυθμός ναοδομίας είναι η Βασιλική, η οποία πρωτοεμφανίστηκε την παλαιοχριστιανική εποχή. Είναι ένα ορθογώνιο οικοδόμημα, το οποίο αποτελείται από έναν έως τρεις ευρύχωρους χώρους, οι οποίοι χωρίζονται μεταξύ τους με κολώνες, τα επονομαζόμενα κλίτη. Η στέγαση του μεσαίου κλίτους, είναι δίρριχτη και ψηλότερη έναντι των άλλων κλιτών**.**(Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών / Ινστιτούτο Βυζαντινών Ερευνών (ΙΒΕ/ΕΙΕ), 2019), (Σιούντρη-Βέργαδος-Αναγνωστόπουλος, 2017)

1.2.3Ρυθμός Βασιλικής με τρούλο (6^{ος}-7^{ος} αι.)

Η Βασιλική με τρούλο αποτελεί εξέλιξη του ρυθμού της Βασιλικής. Σημαντική καινοτομία είναι ότι συνδυάζεται με τον περίκεντρο ναό. Ο τρούλος στηρίζεται σε τέσσερα σφαιρικά τρίγωνα, κατάλληλα να αντέξουν το βάρος του. Χαρακτηριστικό παράδειγμα Βασιλικής με τρούλο αποτελεί ο ιερός ναός της Αγίας Σοφίας στην Κωνσταντινούπολη.
(Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών / Ινστιτούτο Βυζαντινών Ερευνών (ΙΒΕ/ΕΙΕ), 2019),(byzantineathens.com, 2019), (Σιούντρη-Βέργαδος-Αναγνωστόπουλος, 2017)

1.2.4Σταυροειδής εγγεγραμμένος με τρούλο

Η κάτοψη του συγκεκριμένου ρυθμού είναι τετράγωνη. Ο τρούλος στηρίζεται σε τέσσερα σημεία και βασίζεται σε τέσσερα τόξα τα οποία έχουν τέσσερα σφαιρικά τρίγωνα στις γωνίες. Αυτά τα τόξα είναι ταυτόχρονα και τα μέτωπα των καμαρών που καλύπτουν τις κεραίες του εγγεγραμμένου σταυρού.
Σε αυτήν την κατηγορία εντάσσονται οι εξής τύποι ναών:

- Ο Μονόχωρος τρουλαίος ο οποίος έχει διάδρομο περιμετρικά και
- Ο Αγιορείτικος- Τρίκογχος. Ο συγκεκριμένος τύπος αποτελεί παραλλαγή του σύνθετου σταυροειδούς με τρούλο, και η βόρεια και νότια κεραία απολήγουν σε κόγχη.

Ο σταυροειδής εγγεγραμμένος με τρούλο μπορεί να διαιρεθεί στις εξής τέσσερις κατηγορίες:

- Σταυροειδή εγγεγραμμένο με τρούλο(Κωνσταντινοπολίτικο)
- Ημισύνθετο Σταυροειδή Εγγεγραμμένο με τρούλο
- Απλό τετρακίονο ή τετράστηλο
- Δικίονο ή Δίστυλο Σταυροειδή

(Σιούντρη-Βέργαδος-Αναγνωστόπουλος, 2017)

1.2.5Οκταγωνικός Τύπος

Ο τρούλος του συγκεκριμένου ρυθμού καλύπτει ολόκληρο τον κυρίως χώρο και βασίζεται σε οκτώ στηρίγματα. «Εδράζεται σε οκτάγωνο με τη βοήθεια οκτώ σφαιρικών τριγώνων, δηλαδή οκτώ τόξων, που συνιστούν τα μέτωπα τεσσάρων ημιχωνίων ή κογχών στις γωνίες» (Σιούντρη-Βέργαδος-Αναγνωστόπουλος, 2017, σ.604).
Ο συγκεκριμένος τύπος κατηγοριοποιείται στους:
α. σύνθετο οκταγωνικό τύπο (ηπειρωτικός οκταγωνικός)
β. απλό οκταγωνικό τύπο (νησιώτικος οκταγωνικός)
(Σιούντρη-Βέργαδος-Αναγνωστόπουλος, 2017)

1.2.6Σταυρεπίστεγος τύπος(13^{ος} αι.)

Το είδος αυτού του ναού είναι θολοσκεπές, είτε μονόκλιτος είτε τρίκλιτος και του οποίου η καμάρα ή καμάρες που εκτείνονται κατά μήκος, διακόπτεται/ διακόπτονται από μία εγκάρσια καμάρα, έχοντας ως αποτέλεσμα τη διαμόρφωση του σχήματος του σταυρού. (Σιούντρη-Βέργαδος-Αναγνωστόπουλος, 2018)

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2: ΙΕΡΟΙ ΝΑΟΙ ΝΟΜΟΥ ΧΑΝΙΩΝ

2.1 Ιερός Ναός Ευαγγελίστριας

Ο ιερός ναός της Ευαγγελίστριας είναι ο μεγαλύτερος των Χανίων, κτίστηκε σε σταυροειδή μορφή με τρούλο, έχοντας έντονο το νεοκλασικό στοιχείο. (Iscreta. Gr, 2015)

Η εκκλησία της Ευαγγελίστριας οικοδομήθηκε σε χώρο ο οποίος ήταν ανοιχτός και νότιά του βρισκόταν ο στάβλος του τουρκικού ιππικού, *ο κισλάς*, ο οποίος στέγαζε την Ρωσική χωροφυλακή ύστερα από την αναχώρηση των Οθωμανών. Η Κρητική πολιτεία παραχώρησε το οικόπεδο με σκοπό την ανέγερση ενός μεγάλου ενοριακού ναού έτσι ώστε να εξυπηρετηθούν οι ανάγκες της περιοχής των Φακωθιανών. Παρόλο που η Κρητική πολιτεία παραχώρησε το χώρο αυτόν για την οικοδόμηση του ναού, δε μπορούσε να διαθέσει καθόλου χρήματα για την υλοποίηση του έργου. Με διάφορους εράνους, λαχεία και κάποιες δωρεές συγκεντρώνεται ένα ικανοποιητικό ποσό και με τη βοήθεια του μηχανικού του δημοσίου Μιλτιάδη Μυλωνά, ο οποίος δώρισε τα σχέδια του ναού και το έργο ξεκίνησε. (Iscreta. Gr, 2015)

Στις 8 Οκτωβρίου 1908, όντας παρών και ο Αλέξανδρος Ζαΐμης, μπαίνουν τα θεμέλια της εκκλησίας και στη συνέχεια γίνεται η ανέγερσή της μέχρι και την πρόσοψη. Σε αυτό το σημείο ξεκινά το δυσκολότερο μέρος του έργου, η στέγαση και τα καμπαναριά, που εκτός της δυσκολίας που έχουν στην κατασκευή απαιτούν και πολλά χρήματα. Έτσι έρχεται η σκέψη της επέκτασης των εράνων στο εξωτερικό και κυρίως στις ορθόδοξες χώρες της Ευρώπης αλλά και στην Αμερική όπου έχουν αρχίσει να εγκαθίστανται οι πρώτοι Κρήτες μετανάστες. Γι΄ αυτό και ο Γεώργιος Παπαδογιαννάκης, ορμώμενος από την Χαλέπα, με την βοήθεια των κατάλληλων εγγράφων, ξεκίνησε για να πάρει βοήθεια από τον Χριστιανισμό της Ευρώπης και της Ρωσίας. (Iscreta. Gr, 2015)

Τα ταξίδια αυτά υπήρξαν ιδιαιτέρως σημαντικά αφού εκτός από χρήματα ο Παπαδογιαννάκης έφερε πολύ όμορφα εκκλησιαστικά είδη, κυρίως από τη Ρωσία. Μερικά από αυτά ήταν ο μεγάλος κεντρικός πολυέλαιος, η μεγάλη καμπάνα, οεπιτάφιος και άλλα πολύ σημαντικά σκεύη. Η κατασκευή του ναού συνεχίστηκε μετά την επιστροφή του Παπαδογιαννάκη από την Αμερική έχοντας μαζί του τα απαιτούμενα χρήματα. (Iscreta.Gr, 2015)

Οι τοίχοι της εκκλησίας φτιάχτηκαν από λαξευτή πέτρα με διακοσμητικά αρχιτεκτονικά στοιχεία. Ο αρχιτέκτονας ΑναστάστιοςΛογόθετης από τη Σύρο, έχοντας μεγάλη εμπειρία για τα μυστικά του τότε νεοεμφανιζόμενου μπετόν λόγω συχνών ταξιδιών του στο εξωτερικό, ανέλαβε τη μελέτη και την επίβλεψη της κατασκευής του τρούλου και των καμπαναριών. Έτσι η αναδομή και το τέμπλο φτιάχτηκαν από τσιμέντο,πρωτοεμφανιζόμενο υλικό, καθώς δεν είχε ξαναχρησιμοποιηθεί στην Κρήτη. (Iscreta. Gr, 2015)

Τα εγκαίνια της εκκλησίας της Ευαγγελίστριας Φακωθιανών στη Χαλέπα έγιναν στις 12 Αυγούστου 1923 από τον Επίσκοπο των Χανίων Αγαθάγγελο Νινολάκη.(Iscreta. Gr, 2015)

Εικόνα 1 Ιερός Ναός της Ευαγγελίστριας στα Χανιά

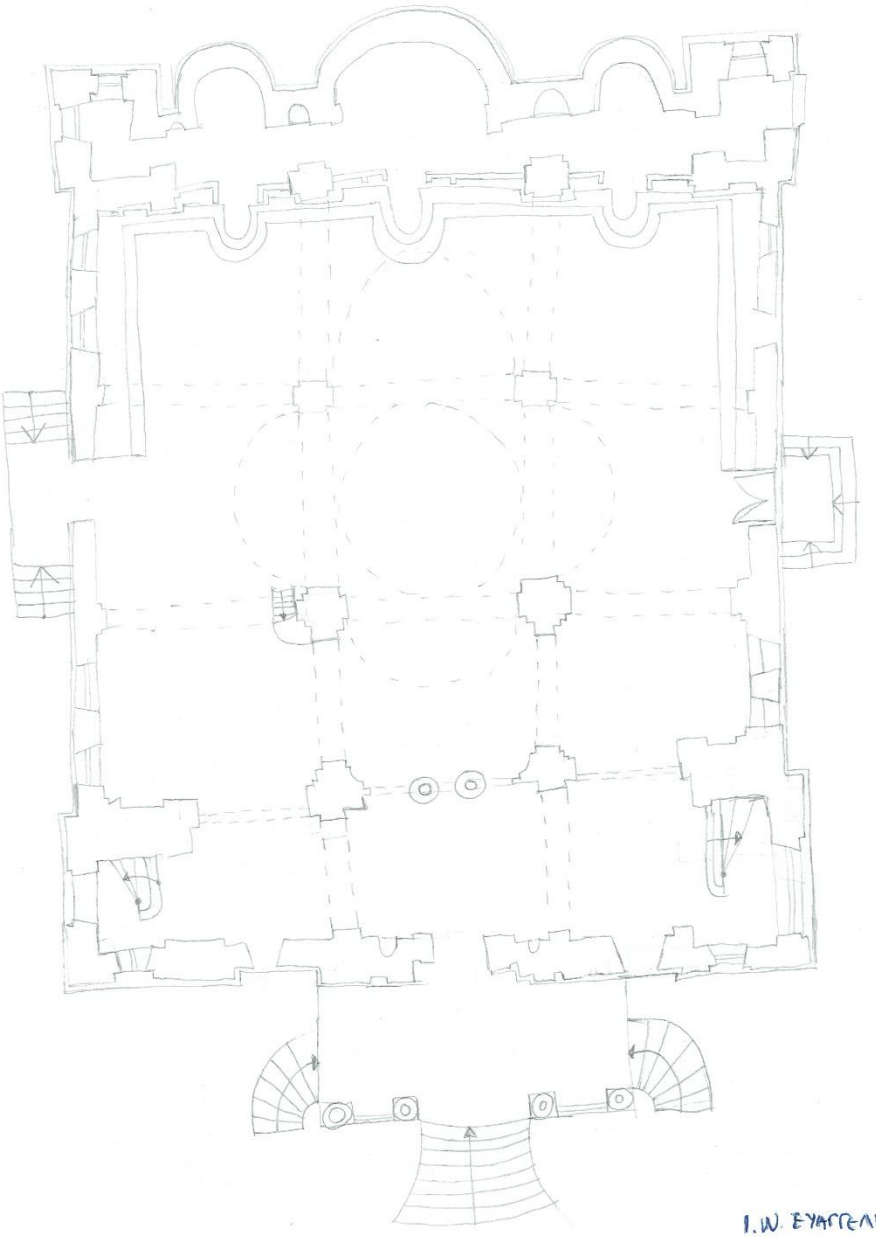
Ι.Ν. ΕΥΑΓΓΕΛΙΣΤΡΙΑΣ

2.2Επισκοπή Κισσάμου.

Κάτω Επισκοπή Κισσάμου: έχει κτιστεί ένας ιδιαίτερος παλαιοχριστιανικού τύπου ναός- βαπτιστήριο, του Μιχαήλ Αρχαγγέλου. Όσον αφορά τον Βυζαντινό ρυθμό πρόκειται για περίκεντρο ορθογώνιο ναό. Ο τρούλος του είναι μαστοειδής τόσο εσωτερικά όσο και εξωτερικά και γύρω από αυτόν αναπτύσσεται το περίκεντρο ορθογώνιο κτίσμα. Στην Δυτική πλευρά, υπάρχουν ο θολοσκέπαστος νάρθηκας και έπειτα συνεχίζει σε αίθριο, ενώ το οικοδομικό συγκρότημα κλείνει υψηλότερα, με μία ακολουθία από ορθογώνιους χώρους, οι οποίοι φτάνουν ως το βόρειο τμήμα. (Ανδριανάκης, Γιαπιτσόγλου, 2012)
Στην ανατολική πλευρά προεξέχει η ημικυλινδρική κόγχη του ιερού με βαθμιδωτή απόληξη και ένα μεγάλο δίλοβο παράθυρο, ενώ στο εσωτερικό και από τις δύο πλευρές βρίσκονται σε σειρά δύο θολοσκέπαστα παστοφόρια. Το βόρειο παστοφόριο περιλαμβάνει την τράπεζα της προθέσεως σε κόγχη του ανατολικού τοίχου, ενώ το δάπεδο του νότιου παστοφορίου είναι ψηφιδωτό και εκεί υπάρχει μία σταυρική κολυμβήθρα. Εκεί που βρίσκεται σήμερα ο νάρθηκας φαίνεται ότι προϋπήρχε μία μεγαλύτερη ίδιου τύπου ως ανωτέρω κολυμβήθρα.(Ανδριανάκης, Γιαπιτσόγλου, 2012)

Τα θωράκια χρησίμευαν , ώστε να διαχωρίζουν τον κυκλικό χώρο από τα πλάγια διαμερίσματα και τα παστοφόρια από το ιερό βήμα, ενώ η είσοδος βρισκόταν στο δυτικό τμήμα του ναού.

Το δάπεδο ήταν πλούσια διακοσμημένο από ψηφιδωτές παραστάσεις που χρονολογικά τοποθετούνται στο β΄μισό του 6^{ου}αιώνα,την εποχή που οικοδομήθηκε ολόκληρο το συγκρότημα**.**

Όσον αφορά τη χρήση, όταν η πόλη Κίσσαμος είχε αρχίσει να παρακμάζει κατά τη δεύτερη βυζαντινή περίοδο, η έδρα της επισκοπής μεταφέρθηκε στην ενδοχώρα και ο ναός χρησιμοποιήθηκε ως καθεδρικός. Κατά την Τουρκοκρατία συνέχισε να λειτουργεί ως καθεδρικός. εδώ διέμενε και ο επίσκοπος Κισάμου Μελχισεδέχ, ο οποίος απαγχονίστηκε από τους Τούρκους το 1821, στην πλατεία της Σπλάντζιας Χανίων…» (Ανδριαννάκης-Γιαπιτσόγλου, 2012)
Έχει λοιπόν, ένα τεράστιο τρούλο στο κέντρο που κυριαρχεί στην αρχιτεκτονική της εκκλησίας. Εξωτερικά ο τρούλος παρουσιάζει μια κλιμακωτή δομή, μειώνοντας τη διάμετρο ψηλά στην εκκλησία. Η εκκλησία και τα γύρω επισκοπικά κτίρια έχουν εξωτερική διακόσμηση με πλίνθους. Μέσα στην εκκλησία, καμάρες στολίζουν τον κύριο χώρο κάτω από τον κυλινδρικό θόλο.
Οι τοιχογραφίες που κοσμούν τον ναό διατηρούνται αποσπασματικά σε τέσσερα ή πέντε στρώματα.
Το πρώτο στρώμα αποτελούν:

- Η παράσταση της Αναλήψεως και τα στηθάρια στον τρούλο,
- ο Ευαγγελιστής Ματθαίος στο νάρθηκα,
- ο Άγιος Γεώργιος στο νότιο παστοφόριο και
- ο Αρχάγγελος στο τεταρτοσφαίριο της κόγχης του ιερού. (7^{ος} αι. π.χχ

Στο δεύτερο στρώμα έχουν αποκαλυφθεί τοιχογραφίες της περιόδου της Εικονομαχίας με ανεικονικά θέματα σταυρών.Ο διάκοσμος χρονολογείται

ακόμα ότι έχει τοιχογραφηθεί εκ νέου κατά τον 12^{ο} αι. , από την περίοδο της Εικονομαχίας. Ανδριαννάκης, Γιαπιτσόγλου, 2012)

Το τρίτο στρώμα (Βυζαντινά χρόνια) έχει χαρακτηριστικά της κομνήνειας τέχνης της Κωνσταντινούπολης και συνδέεται με το γεγονός της μεταφοράς της έδρας της Επισκοπής Κισσάμου στο ναό του Αρχαγγέλου Μιχαήλ. (Ανδριαννάκης, Γιαπιτσόγλου, 2012)

Πιστοποιείται τέλος, ότι τα επόμενα δύο στρώματα είναι από τα τέλη του 13^{ου} αι. και στις αρχές του 14^{ου} αι. (Ανδριανάκης, Γιαπιτσόγλου, 2012)

Εικόνα 2 Ιερός Ναός Μιχαήλ Αρχαγγέλου (Επισκοπή Κισσάμου)

Εικόνα 3 Ιερός Ναός Μιχαήλ Αρχαγγέλου (Επισκοπή Κισσάμου)

Εικόνα 4 Ιερός Ναός Μιχαήλ Αρχαγγέλου (Επισκοπή Κισσάμου)

Μιχαήλ Αλέξελος
τύπου: ροτόντα

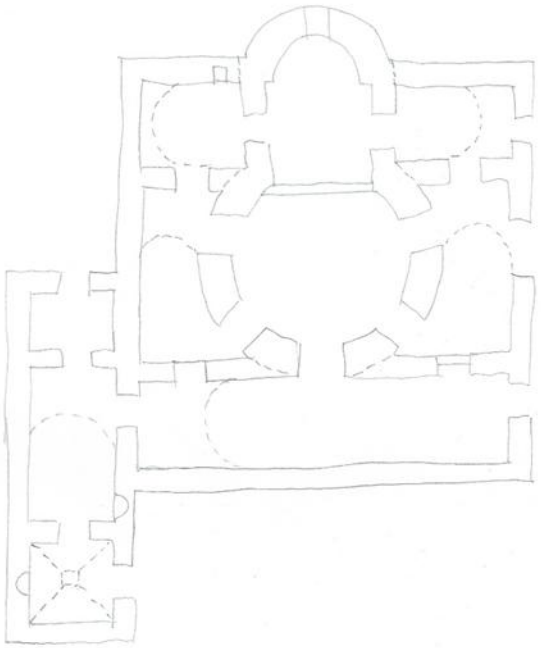

2.3Άγιος Αντώνιος Δαράτσου

Ο τύπος της συγκεκριμένης εκκλησίας είναι μονόκλιτη βασιλική. Η ιδιαιτερότητά της εντοπίζεται στο ότι το κλίτος της είναι ενσωματωμένο μέσα σε βράχο. Ο Άγιος Αντώνιος Δαράτσου , βρίσκεται στην προσφυγική ημιαστική περιοχή Πάνω Δαράτσου, πέντε χιλιόμετρα δυτικά από το κέντρο των Χανιών. Δεν έχουν διασωθεί αρχεία αρχιτεκτονικού σχεδιασμού του. Πρόκειται για μία εκκλησία που οικοδομήθηκε τη περίοδο της Τουρκοκρατίας με πρωτοβουλία των κατοίκων του χωριού. *Μάλιστα είναι μία άμεσα συνδεδεμένη εκκλησία με τα παιδικά μου χρόνια, αφού Ο Δαράτσος είναι ο ιδιαίτερος τόπος καταγωγής μου* **.**

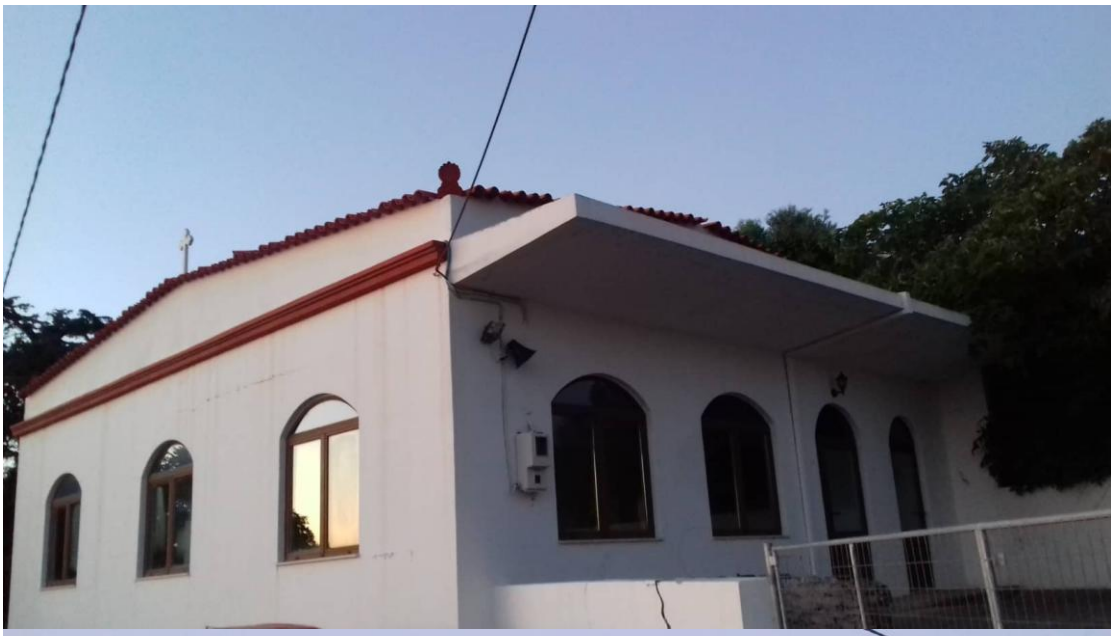

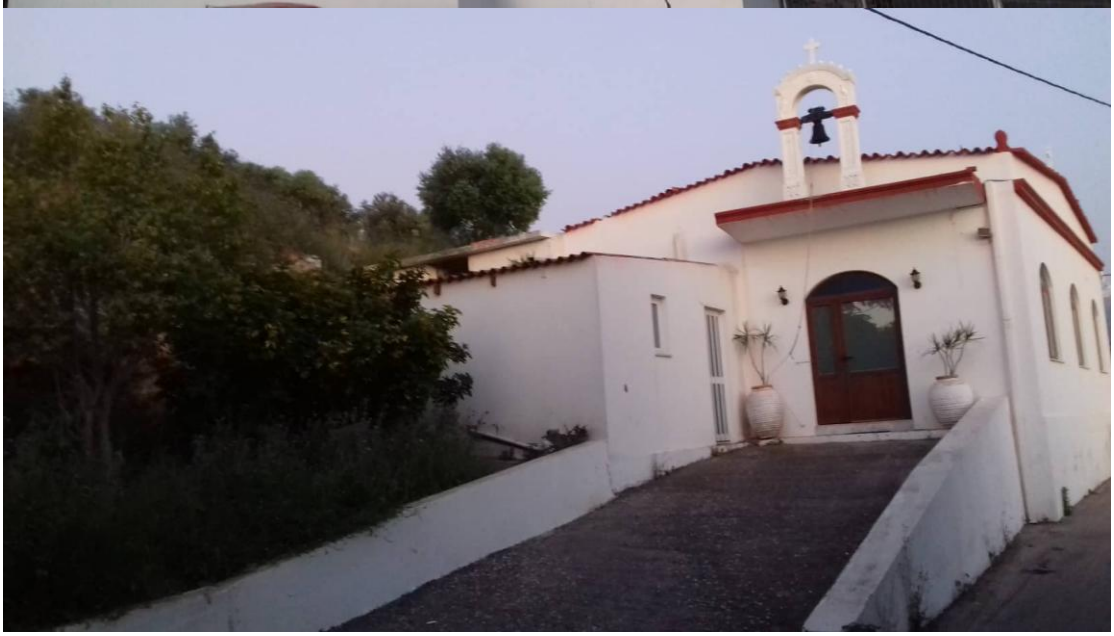

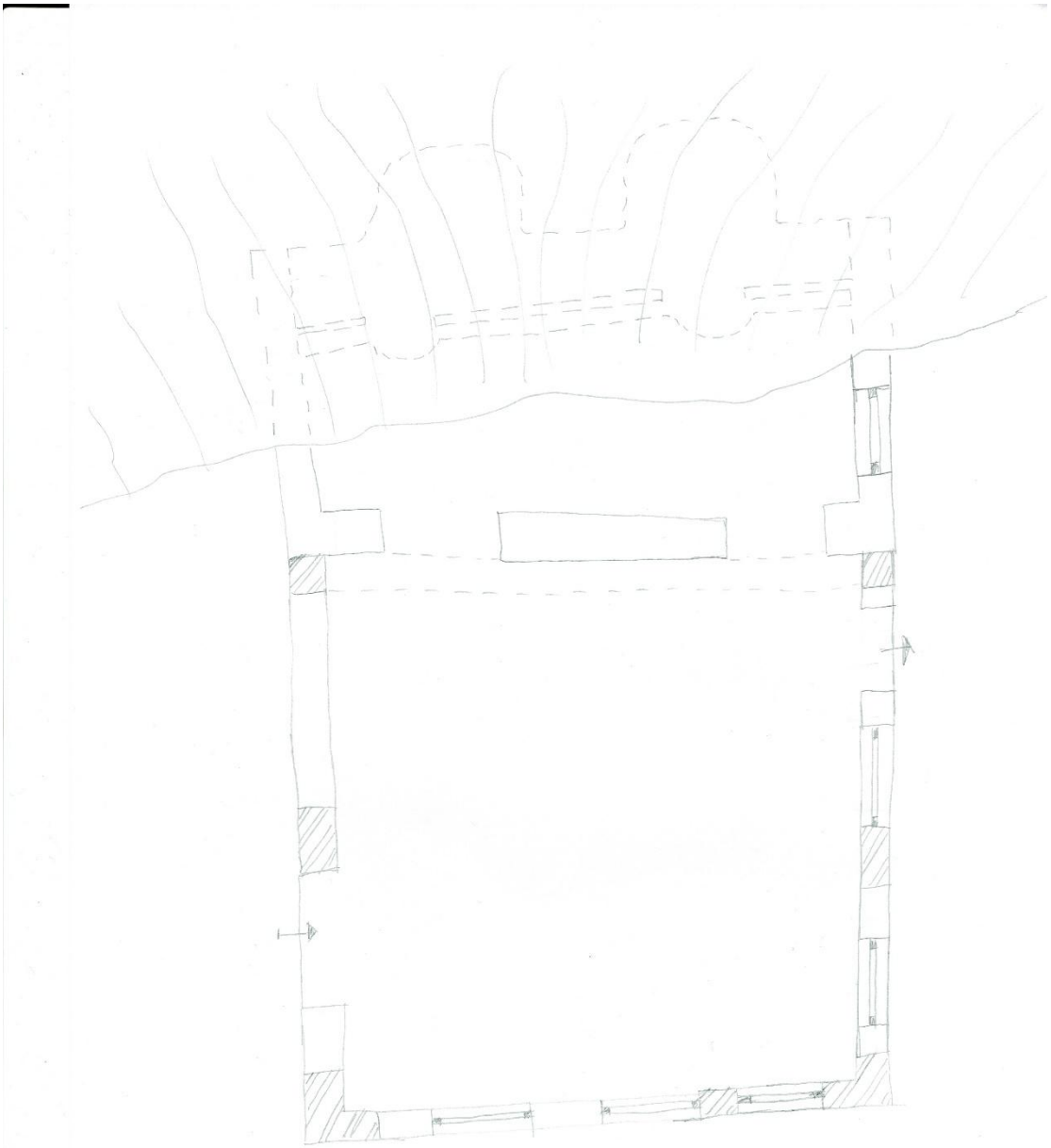
Άγιος
Αντώνιος

2.4Ιερός Ναός Αγίου Ιωάννη Θεολόγου (Στύλος)

Μέσα στο χωριό σώζεται ο Ναός των Αγίων Ιωάννη του Θεολόγου και Νικολάου. Ένας μικρός μονόχωρος καμαροσκέπαστος ναός προϋπήρχε στο σημείο , όπου σήμερα είναι κτισμένο το βόρειο κλίτος. Σύμφωνα με τις αρχαιολογικές έρευνες ανεγέρθηκαν και κατάρρευσαν οι δύο ναοί, τουλάχιστον δύο φορές. Ακόμα, βρέθηκαν οστά σε βάθος τριών μέτρων, τα οποία χρονολογικά τοποθετούνται στην Υστερομινωική περίοδο.(Ανδριανάκης, Γιαπιτσόγλου,2012)

Ο νότιος τοίχος του Βόρειου Ναού, αποτελεί το παλαιότερο τμήμα της εκκλησίας και φέρει τοιχογραφία του 13 ου αι. απεικονίζοντας τον Άγιο Ιωάννη τον Θεολόγο.(Ανδριανάκης, Γιαπιτσόγλου,2012)

Τον 15^{ο} αι. ανακατασκευάστηκαν η καμάρα, ο βόρειος ναός και η τρίπλευρη αψίδα του ιερού, ενώ μεταξύ του 1271-1280 προστέθηκε και τοιχογραφήθηκε , ο σταυρεπίστεγος νάρθηκας. Το νότιο κλίτος του ναού ήταν μονόχωρο και προστέθηκε κατά τον 15^{ο} αι.. (Ανδριανάκης, Γιαπιτσόγλου,2012)

Εξωτερικά του ναού βρίσκεται νεκροταφείο, όπου διασώζονται ως και τις μέρες μας τάφοι με τη μορφή ακροσολίου και υστερογοτθικό γλυπτό διάκοσμο» (Ανδριανάκης, Γιαπιτσόγλου,2012)

Εικόνα 5 Ιερός Ναός Αγίου Ιωάννη Θεολόγου (Στύλος) (https://www.google.gr/search?q=%CE%99%CE%95%CE%A1%CE%8C%CF%82+%CE%9D%CE%91%CE%8C%CF%82+%CE%91%CE%93%CE%8A%CE%9F%CE%A5+%CE%99%CE%A9%CE%86%CE%9D%CE%9D%CE%97+%CE%98%CE%95%CE%9F%CE%9B%CE%8C%CE%93%CE%9F%CE%A5+%CE%A3%CE%A4%CE%8E%CE%9B%CE%9F%CF%82&client=firefox-b&tbm=isch&tbo=u&source=univ&sa=X&ved=0ahUKEwiP35mdkJDVAhWFBsAKHagjAfYQsAQIKQ&biw=1366&bih=635#imgrc=G1ZjNdQMCpyn8M)

Ajios Iwéw
Zcúdos Ano

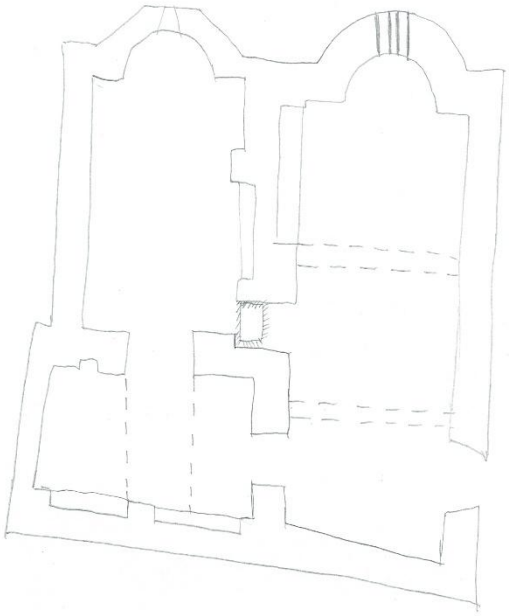

2.5Ιερά Μονή Αγίου Γεωργίου Χαρωδιάς

Μικρό, παλιό και ξεχασμένο , το ιστορικό μοναστήρι του Αγίου Γεωργίου βρίσκεται στην τοποθεσία Χαρωδιάς Περιβολίων , στα Χανιά της Κρήτης. Η Εκκλησίας μας , Λόγω του ότι η ημέρα της ανακομιδής των ιερών λειψάνων του Αγίου Γεωργίου είναι στις 3 Νοεμβρίου όπου επίσης είθισται να δοκιμάζονται τα νέα κρασιά , τα οποία ευλογούνταν στις εκκλησίες , χαρακτηρίστηκε από τον λαό μας Άγιος Γεώργιος ο «Μεθυστής». (Κάκανος, 2014)
Πρόκειται για Σταυροπηγιακή Πατριαρχική Μονή με ιστορία που χρονολογείται από τον 16^{ο} αι. και φημολογείται ότι το πρώτο ελαιοτριβείο στα Χανιά ήταν εδώ και ότι φαίνονται οι μυλόπετρες με τα μισογκρεμισμένα κτίσματά του. Είναι κτίσμα πιθανόν της όψιμης ενετοκρατίας και εμπεριέχει ένα μονόχωροκαμαροσκέπατο ναό , ανακαινισμένα θολοσκέπαστα και άλλα ερειπωμένα κτίσματα.Η αναστήλωση του μοναστηριού ξεκίνησε στις αρχές του 21^{ου} αι. και η προσπάθεια για πλήρη αναστήλωσή του εκπονείται ακόμα.(Κάκανος, 2014)
Ο ιδιοκτήτης της μονής, μητροπολίτης Τυρβόνου Ανθίμος,το έκανε γυναικείο μοναστήρι και το αφιέρωσε στην Ιερά Μονή Αγίας Τριάδας των Τζαγκαρόλων. Όμως η μονή αναγκάστηκε να το πουλήσει στο Άγιο Όρος, αλλά γύρω στα 1750, μόλις ο Άνθιμος επέστρεψε στην Κρήτη το αγόρασε εκ νέου και εγκαταστάθηκε μόνιμα σε αυτό μέχρι τον θάνατό του. Έπειτα χαρίστηκε στην Ιερά Μητρόπολη Κυδωνίας και Αποκορώνου και κατ΄ επέκταση στο Πατριαρχείο. Σήμερα ο άγιος Γεώργιος έχει στην δικαιοδοσία του τέσσερις γειτνιάζοντες σε αυτόν μικρότερους ναούς (καθίσματα), τον Προφήτη Ηλία των Καλλέργηδων, την Αγία Αικατερίνη ,τον Άγιο Αντώνιο και τους Αγίους Δέκα Μάρτυρες.(πρωτ. Βλαβογιλάκης,2019)

Εικόνα 6 Ιερά Μονή Αγίου Γεωργίου Χαρωδιάς

Εικόνα 7 Ιερά Μονή Αγίου Γεωργίου Χαρωδιάς

Εικόνα 8 Ιερά Μονή Αγίου Γεωργίου Χαρωδιάς (https://www.google.gr/maps/uv?hl=el&pb=!1s0x149c879fae0c72f7:0x37f4cdcf555ca887!2m22!2m2!1i80!2i80!3m1!2i20!16m16!1b1!2m2!1m1!1e1!2m2!1m1!1e3!2m2!1m1!1e5!2m2!1m1!1e4!2m2!1m1!1e6!3m1!7e115!4shttps://picasaweb.google.com/lh/sredir?uname%3D103366772972744446937%26id%3D6323207216976437154%26target%3DPHOTO!5zzpnOlc6hzoYgzpzOn86dzokgzpHOk86Kzp_OpSDOk86VzqnOoc6TzorOn86lIM6nzpHOoc6pzpTOis6Rz4IgLSDOkc69zrHOts6uz4TOt8-DzrcgR29vZ2xl&imagekey=!1e3!2s-7n2l7N3MccE/V8CLdkkRH6I/AAAAAAAACuY/vG-5n7XTDxkwD6e2nOlO9ojcQ9gOYWKtgCJkC&sa=X&ved=0ahUKEwjC85Tqj5DVAhUlKcAKHaE-D00QoioIaDAK)

Αϊ Γιώργης
Χαψιάς

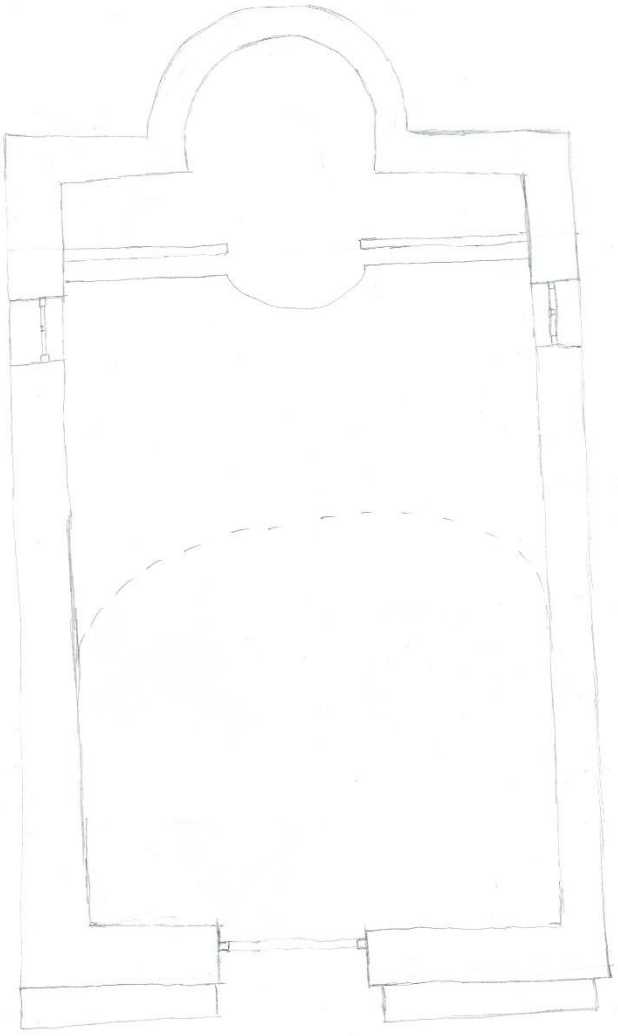

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3 :ΤΑ ΣΠΗΛΑΙΑ ΩΣ ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΑ ΜΝΗΜΕΙΑ

Είναι εξαιρετική η σημειολογία των σπηλαίων ως χώρων λατρείας και χριστιανικής διδασκαλίας.

«Πρώτος Ο Όμηρος αναφέρει ιερό σπήλαιο στην Κρήτη. Στην ραψωδία τ της Οδύσσειας, στο σημείο όπου ο Οδυσσέας δηλώνει στην Πηνελόπη ότι είναι Κρητικός:

ἔνθ᾽	Εκεί είδα εγώ και
Ὀδυσῆα ἐγὼνἰδόμηνκαὶ ξείνιαδῶκα.	φιλοκόνεψα τον
καὶ γὰρτὸνΚρήτηνδεκατήγαγενἷς ἀνέμοιο,	Οδυσσέα᾽ τι ως είχε
ἰέμενονΤροίηνδεπαραπλάγξασαΜαλειῶν:	κινήσει για την
στῆσε δ᾽ ἐνἈμνισῷ, ὅθι τε	Τροία κι αρμένιζε
σπέοςΕἰλειθυίης,	μπρος στου Μαλιά
ἐνλιμέσινχαλεποῖσι, μόγις δ᾽	τον κάβο,
ὑπάλυξενἁέλλας.	κι αυτόν η ανεμική
	τον ξόριασε στην
	Κρήτη ρίχνοντας
	τον.
	Στην Αμνισό την
	κακολίμανη, πλάι
	στης θεάς Λεχούσας
	το σπήλιο, επόδισε,
	το δρόλαπα μεβιάς
	για να γλιτώσει.»

(Fayre,1996, σ.13)

Ο Όμηρος γνώριζε ασφαλώς , τη λατρεία που οι κρητικοί απέδιδαν στο Δία και την ακολουθία του, στην καρδιά της Κρήτης, στο Ιδαίον Άντρον , αφού γράφει: «Μίνωςἐννέωρος βασίλευε Διὸς μεγάλου ὁαριστής,», δηλαδή «βασιλιάς της, ο Μίνωας, που το Δία συντρόφευε στα εννιά τα χρόνια πάνω,..»(Fayre, 1996, σ.13)

Από αρχαιοτάτων χρόνων τα σπήλαια ήταν συνδεδεμένα λοιπόν με την λατρεία παγανιστικών θεοτήτων. Έπειτα, και με την εδραίωση του Χριστιανισμού χρησιμοποιήθηκαν και ως χώροι χριστιανικής λατρείας.

Πολλές φορές αναφέρεται στην Αγία Γραφή η λέξη «σπήλαιο», η οποία συνδέεται είτε με την έννοια του καταφύγιου, που φιλοξένησε τον Ιησού Χριστό ως βρέφος είτε με την πνευματική αναζήτηση και την προσωπική συνομιλία με τον Θεό.

Ο Θεάνθρωπος, λοιπόν, γεννήθηκε στο Ιερό Σπήλαιο της Βηθλεέμ, όπως γράφει και ο ποιητής Ρωμανός ο Μελωδός στο κοντάκιο των Χριστουγέννων:

«Ἡ Παρθένος σήμερον, τὸν ὑπερούσιον τίκτει,
καὶ ἡ γῆ τὸ Σπήλαιον, τῷἀπροσίτῳ προσάγει.
Ἄγγελοιμετὰ Ποιμένων δοξολογοῦσι.
Μάγοι δὲ μετὰἀστέροςὁδοιποροῦσι.

Δι᾽ ἡ μᾶ ς γὰ ρἐ γεννήθη, Παιδίον νέον,
ὁ πρὸ αἰ ώνων Θεός».

Ακόμα πριν την τριήμερη Ανάστασή Του, ο Ιησούς Χριστός ενταφιάστηκε σε μνημείο μέσα σε βράχο.

Ο Άγιος Ιωάννης ο Θεολόγος, έγραψε ένα από τα σπουδαιότερα κείμενα του Χριστιανισμού, την Αποκάλυψη, το τελευταίο βιβλίο της Καινής Διαθήκης, στο σπήλαιο στην Πάτμο, το περίφημο Σπήλαιο της Αποκάλυψης.

Κατά την περίοδο των διωγμών των Χριστιανών οι πιστοί έβρισκαν καταφύγιο σε κατακόμβες, απόμερες οικίες, στην ύπαιθρο, όπως επίσης και σε σπήλαια. (Βυζαντινή Αθήνα, 2019)

Η σχέση των σπηλαίων με τον Χριστιανισμό είναι βαθύτερη υπό την αρχιτεκτονική οπτική. Είναι πάρα πολλά πασίγνωστα παραδείγματα ναών που βρίσκονται ενσωματωμένα σε σπήλαια. Στην Κρήτη, στο Νομό Χανίων, βρίσκεται το Σπήλαιο του Αγίου Ιωάννη του Ερημίτη, στην Μαραθοκεφάλα. Έχει πλούσιο διάκοσμο, εναρμονισμένο με σταλακτίτες και σταλαγμίτες.(http://orthodoxcrete.com/el/places/spileo-agiou-ioanni-tou-erimiti-marathokefala/)

Η διάσταση των σπηλαίων ως χριστιανικών μνημείων επιβεβαιώνεται και από την χρήση τους ως χώρων άσκησης του μοναχισμού- ασκητισμού. Από τα πρωτοχριστιανικά χρόνια μεταξύ των κατηγοριών των αναχωρητών- ασκητών αναφέρονται και οι «έγκλειστοι», εκείνοι που παρέμεναν μέσα σε σπήλαια ή κελιά ή ακόμη και τάφους. (Παπαγεωργίου, 2013). Πάμπολλα είναι τα παραδείγματα «σπηλαιωτών» μοναχών, Αγίων ή Οσίων δηλαδή που αφοσιώθηκαν στον Θεό, απαρνούμενοι τα εγκόσμια και επιλέγοντας να ζήσουν λιτά μέσα σε σπήλαια. Η μοναχική ζωή στη συγκεκριμένη περίπτωση είχε συνδεθεί με την εσωστρεφή μορφή της μοναχικής πολιτείας.

Ακόμη τα σπήλαια χρησιμοποιήθηκαν και κατά την Τουρκοκρατία και ως χώροι φύλαξης των ιερών κειμηλίων και εικόνων, έτσι ώστε να μην καταστραφούν και βεβηλωθούν από τους κατακτητές. Με την πάροδο του χρόνου κάθε φορά που βρίσκονταν στα σπήλαια κάποια εικόνα, θεωρούνταν θαύμα και έτσι το σπήλαιο λειτουργούσε και ως ναός. (http://byzantineathens.weebly.com/omicron-chirhoiotasigmatauiotaalphanuiotakappaomicronsigmaf-nualphaomicronsigmaf-kappaalphaiota-omicroniota-epsilonpiiotarhorhoomicronepsilonsigmaf-tauomicronupsilon-alphapiomicron-t.html)

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4:ΣΤΑΔΙΑ ΑΝΕΓΕΡΣΗΣ ΙΕΡΟΥ ΝΑΟΥ ΠΑΝΑΓΙΑΣ ΤΗΣ ΓΙΑΤΡΙΣΣΑΣ

Η ανέγερση του ιερού Ναού της Παναγίας της Γιάτρισσας πραγματοποιήθηκε το 2010.

1.Εκσκαφή θεμελίωσης

- **Για την εκσκαφή της θεμελίωσης του ναού χρησιμοποιήθηκαν ένας ερπυστριοφόρος εκσκαφέας και ένα φορτηγό για την απομάκρυνση των γαιών, για την αρχή τοποθέτησης του οπλισμού θεμελίωσης.**

2.Τοποθέτηση οπλισμού θεμελίωσης και οπλισμού υποστυλωμάτων

- **Τρόπος τοποθέτησης οπλισμού μέσα στο καλούπι. Χρησιμοποιήθηκε χάλυβας οπλισμού B500c και σκυρόδεμα C20/25**

- **Καλούπωμα θεμελίωσης. Για το καλούπωμα της θεμελίωσης χρησιμοποιήθηκαν τάβλες και λατάκια (εργαλεία για την κατασκευή του ξυλοτύπου)**
- **Σκυροδέτηση της θεμελίωσης με οπλισμένο σκυρόδεμα. Για τη σκυροδέτηση χρειάστηκαν ένα μηχάνημα άντλησης σκυροδέματος και φορτηγό που μετέφερε το σκυρόδεμα (μπετονιέρα).**
- **Τοποθέτηση οπλισμού υποστυλωμάτων**

- **Καλούπωμα υποστυλωμάτων. Για το καλούπωμα των υποστυλωμάτων χρησιμοποιήθηκαν τάβλες και λατάκια (εργαλεία για την κατασκευή του ξυλοτύπου).**
- **Σκυροδέτηση υποστυλωμάτων από οπλισμένο σκυρόδεμα. Για τη σκυροδέτηση χρειάστηκαν ένα μηχάνημα άντλησης σκυροδέματος και φορτηγό που μετέφερε το σκυρόδεμα (μπετονιέρα).**

3. Καλούπωμα πλακών πρόναου και κεντρικού ναού

- **Για το καλούπωμα χρησιμοποιήθηκαν ικριώματα και η ξυλεία, για την αποπεράτωση του ξυλοτύπου της εκκλησίας.**

4.Τοποθέτηση οπλισμού πλακών

- **Μετά το καλούπωμα των πλακών τοποθετείται ο οπλισμός τους , με βάση την στατική μελέτη του μηχανικού. Ο Οπλισμός είναι διπλή σχάρα καρέ φ 10/10. Η ίδια διαδικασία ακολουθείται με τον οπλισμό των τοιχίων ανάμεσα στις ανισόπεδες πλάκες.**

5.Σκυροδέτηση πλακών πρόναου και κεντρικού ναού

- **Στην εικόνα αυτή βλέπουμε την ολοκλήρωση σκυροδέτησης του πρόναου, των επικλινών πλακών και του θόλου του Ιερού.**

6. Καλούπωμα κεντρικού τρούλου

- **Τοποθέτηση οπλισμού του τρούλου και καλούπωμα αυτού . Το πρώτο στάδιο για να καλουπωθεί ο τρούλος είναι ότι ζωγραφίζεται η διάμετρός του απάνω στην πλάκα έδρασής του και στη συνέχεια με ξυλεία ολοκληρώνεται το καλούπωμά του και η τελική του μορφή. Στη συνέχεια τοποθετείται ο οπλισμός του με σχάρα φ10/10 και το εξωτερικό του καλούπι. Τέλος γίνεται η σκυροδέτηση του τρούλου. Μετά την αποπεράτωση όλης της σκυροδέτησης γίνεται και το ολικό ξεκαλούπωμα του ναού.**

Συμπεράσματα

Η παρούσα πτυχιακή επιδίωξε την εις βάθος ανάλυση συγκεκριμένων Ιερών Ναών του Νομού Χανίων Κρήτης. Αναλυτικότερα, επιλέχθηκαν οι Ιεροί Ναοί της Παναγίας Ευαγγελίστριας , ο Μιχαήλ Αρχάγγελος στην Επισκοπή Κισσάμου, ο Άγιος Γεώργιος Χαρωδιάς, ο Άγιος Αντώνιος της περιοχής Δαράτσου, στην οποία και διαμένω και ο Άγιος Ιωάννης στον Στύλο Αποκορώνου. Μέσα από τη συγκεκριμένη θεωρητική έρευνα επισφραγίστηκαν τα αρχιτεκτονικά στοιχεία των βυζαντινών ρυθμών , όπως έχουν προαναφερθεί και καταγραφεί για τον κάθε ναό ξεχωριστά στα αντίστοιχα κεφάλαια. Μέσω της σκιτσογράφησης των εν λόγω ναών, αντιλήφθηκα εις βάθος τη θεωρία σχετικά με τους βυζαντινούς ρυθμούς.

Σύμφωνα με τον Λασσιθιωτάκη, σε μία έρευνα που διεξήγαγε σε περίπου διακόσιες εξήντα εκκλησίες από τον 12^{ο} αι. και έπειτα, στην ευρύτερη περιοχή του Νομού Χανίων, η τυπολογία των ναών είναι κατά κανόνα απλή (ir.lib.uth.gr.) Το δομικό υλικό που χρησιμοποιούσαν (Λασσιθιωτάκης), ήταν ο αργός λίθος (πέτρα) που δεν είχε υποστεί καμία επεξεργασία. Ελάχιστα, ως οικοδομικό υλικό χρησιμοποιούνταν και τα τούβλα. Στη σύγχρονη εποχή (από τον εικοστό αιώνα και μετά) είναι ότι και πάλι χρησιμοποιούνται ο λίθος και το τούβλο, αλλά περισσότερο ως διακοσμητικά στοιχεία. Κατά κύριο λόγο, το βασικό υλικό για την ανέγερση ενός ναού είναι το οπλισμένο σκυρόδεμα (τσιμέντο).

Σημαντικό κεφάλαιο αποτέλεσε και η εννοιολογική προσέγγιση των σπηλαίων ως χριστιανικά μνημεία. Από την έρευνα προέκυψε πως από την απαρχή της ανθρώπινης υπάρξεως τα σπήλαια συνιστούσαν όχι μόνο ένα φυσικό «οχυρό» σωματικής προφυλάξεως, αλλά και τόπο έκφρασης των θρησκευτικών αισθημάτων.
Χρησιμοποιήθηκαν λοιπόν ως χώροι παγανιστικής λατρείας, από τους αρχέγονους ανθρώπους, αλλά και ως χριστιανικά πνευματικά καταφύγια από τους νεότερους.

Το πρακτικό μέρος, που περιλάμβανε την καταγραφή των τμημάτων ανέγερσης του Ιερού Ναού της Παναγιάς της Γιάτρισσας, ήταν μία συναρπαστική εμπειρία, ιδίως, κατά τη διάρκεια της ανέγερσης του Ναού, καθώς επιβεβαιωνόταν το αλληλένδετο του θεωρητικού υπόβαθρου και της έμπρακτης διαδικασίας. Η ανοικοδόμηση του εν λόγω Ιερού Ναού συνιστά μία αξέχαστη εμπειρία, την οποία θα θυμάμαι πάντοτε με ευλάβεια.

Ένα τελευταίο συμπέρασμα, στο οποίο οδηγήθηκα, είναι πως η ναοδομία υπερέχει σε πολυπλοκότητα έναντι όλων των ανεγέρσεων οικοδομών που έχω φέρει έως τώρα εις πέρας.

Βιβλιογραφία

Έντυπη Βιβλιογραφία

Αναγνωστόπουλος, Χ.,Βέργαδος, Δ., Σιούντρη, Κ. (2018) 'Διάκριση Τυπολογίας των Βυζαντινών Ναών Μέσω Αναγνώρισης Προτύπων'. *2ο Πανελλήνιο Συνέδριο Ψηφιοποίησης Πολιτιστικής Κληρονομιάς- EuroMed 2017.*Βόλος 1-3 Δεκεμβρίου 2017. Βόλος: ΠΕΡΡΑΙΒΙΑ, σ, 603-605.

Ανδριανάκης,Μ. και Γιαπιτσόγλου, Κ. (2012) *Χριστιανικά Μνημεία της Κρήτης*.Ηράκλειο: Συνοδική Επιτροπή επί του θρησκευτικού τουρισμού της Εκκλησίας Κρήτης

Καραχάλιας, Σ., Μπράτη, Π., Πασσάκος, Δ. και Φίλιας, Γ (2013) *Θέματα από την Ιστορία της Εκκλησίας*, Αθήνα: Υπουργείο Εθνικής παιδείας και Θρησκευμάτων- Παιδαγωγικό Ινστιτούτο

Fayre,P. (1996), *Ιερά Σπήλαια της Κρήτης*, Δήμος Ηρακλείου, Βικελαία Βιβλιοθήκη: Ηράκλειο

Ηλεκτρονική Βιβλιογραφία

Βλαβογιλάκης,Μ.(2019), *' Μοναστήρια και μετόχια της Κυδωνίας και του Αποκόρωνα', imka.gr*. Διαθέσιμο στο: https://www.imka.gr/d-mones-metochia/[Πρόσβαση 30 Ιουνίου 2019]

Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών / Ινστιτούτο Βυζαντινών Ερευνών (ΙΒΕ/ΕΙΕ) (2019).Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών / Ινστιτούτο Βυζαντινών Ερευνών (ΙΒΕ/ΕΙΕ). Διαθέσιμο στο:http://www.eie.gr/byzantineattica/view.asp?cgpk=677&lg=el [Πρόσβαση 30 Ιουνίου 2019]

Ιερά Αρχιεπισκοπή Αθηνών, (2015), *Ιστορική εξέλιξη,* Διαθέσιμο στο:http://www.iaathdigitalmuseum.gr/Default.aspx?id=17&catId=3&subCatId=74#&&CurrentPage=1[Πρόσβαση 22 Ιουνίου]

Ιωσήφ, Δ. (2004), « Δούρα Ευρωπός, η πρωιμότερη χριστιανική εκκλησία»,*arcaeology&arts* ,Τεύχος 92, σ.σ. 99-103, Διαθέσιμο στο: https://www.archaiologia.gr/wp-content/uploads/2011/07/92-12.pdf [Πρόσβαση 22 Ιουνίου]

Κάκανος, Γ., (2014) 'ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΤΟΥ «ΜΕΘΥΣΤΗ» – Πανηγύρισε το μοναστήρι του Αγίου στη Χαρωδιά', *ΕΠΑΡΧΙΑΚΟ ΦΩΣ,* 3 Νοεμβρίου. Διαθέσιμο στο: https://eparxiakofos.gr/tou-agiou-georgiou-tou-methisti-panigirise-monastiri-tou-agiou-sti-charodia/ [Πρόσβαση 30 Ιουνίου 2019]

Παπαγεωργίου, Κ. (2013), *Μοναχισμός και κοινωνία κατά την πρωτοβυζαντινήπερίοδο,*Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης,Τομέας Αρχαίας, Ρωμαϊκής, Μεσαιωνικής και Βυζαντινής Ιστορίας, Θεσσαλονίκη,

Διαθέσιμο στο:http://ikee.lib.auth.gr/record/132614/files/GRI-2013-11036.pdf [Πρόσβαση 10 Αυγούστου 2019]

Παρθενιάδης, Γ. (2010), *Η ναοδομία την εποχή του Ιουστινιανού Ιδεολογική και τυπολογική θεώρηση,*Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Θεολογική Σχολή, Τμήμα Θεολογίας, Θεσσαλονίκη, Διαθέσιμο στο: http://ikee.lib.auth.gr/record/127260/files/GRI-2011-7280.pdf [Πρόσβαση 30 Ιουνίου 2019]

Στουφή, Ι., (2017), Ή Ναοδομία: Ιστορική και θεολογική θεώρηση',*Βιβλιοθήκη «Πορφυρογέννητος»,* Διαθέσιμο στο: http://www.apostoliki-diakonia.gr/gr_main/catehism/theologia_zoi/themata.asp?cat=art&contents=contents_naos.asp&main=naos&file=page5.htm [Πρόσβαση 22 Ιουνίου]

Iscreta.gr, *Ναός της Ευαγγελίστριας, ο μεγαλύτερος των Χανίων,* (2015), Διαθέσιμο στο:http://iscreta.gr/2015/06/%CE%BD%CE%B1%CF%8C%CF%82-%CF%84%CE%B7%CF%82-%CE%B5%CF%85%CE%B1%CE%B3%CE%B3%CE%B5%CE%BB%CE%AF%CF%83%CF%84%CF%81%CE%B9%CE%B1%CF%82-%CE%BF-%CE%BC%CE%B5%CE%B3%CE%B1%CE%BB%CF%8D%CF%84%CE%B5%CF%81%CE%BF/ [Πρόσβαση 30 Ιουνίου 2019]

Λασιθιωτάκης, Κ., 'ΚΥΡΙΑΡΧΟΥΝΤΕΣ ΤΥΠΟΙ ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΩΝ ΝΑΩΝ ΑΠΟ ΤΟΝ 12 ΑΙΩΝΑ ΚΑΙ ΕΝΤΕΥΘΕΝ ΣΤΗ ΔΥΤΙΚΗ ΚΡΗΤΗ', Διαθέσιμό στο: http://ir.lib.uth.gr/bitstream/handle/11615/11095/article.pdf?sequence=1

[Πρόσβαση 24 Νοεμβρίου 2019]